

ARRATEKO KANTATEGIA

Juan San Martín Ortiz de Zárate

Odón Apraiz jaunari, Eibarren hedatu zizkigun irakaskintzen eskergarri.

(Arratetiko seme honek)

Arrateko folklorea aberatsa izan da. Bertako erromeriak entzute handia eta zabala zuten Bizkai-Gipuzkoetan. Honegatik, aintzinatik datorkigun ohitura honek izan du kantategi ezaugarri bat bere inguru.

Kantategitik aparteko gauza bitxirik ere izan du Arratek. Esate baterako, Eibarko umeak Arratetikoak gara. Beste toki batzuetako haurrak zigoinak edo Paris-tik ekarriak diren bezala, gu Arratetik.

Toribio Etxebarriaren ustez, gure euskalkiaren berezitasunak ere bazuten ikustekorik gure sorrera berezi honekin, eta bere euskarazko lanak eibartarrez egin zituenek "Arratetiko bat" erabili zuen izenordezko. Berak egin zuen euskalki mota honen hiztegi mardula ere honela titulatzeko: *Lexicón del euskara dialectal de Eibar (Arrate'tikuen izketia)* (1). Eta Toribio berak mamitu zuen *Ibiltarixanak* poema liburuak ere "Arrate-tikuen izketango alegiñak" daroa bigarren izenburuz (2), eta liburuaren lehen partean Testamentu zaharrean oinarritzen diren bertsu epikoetan "Arrate'tikuak" izeneko kapitulu bat sartzen du arrazoî honegatik (3), Horrez gainera, liburuaren barne aurkituko ditugu zenbait adibide. Esate baterako, 138 orrialdean:

*Horrela izan gendun,
ekiñik Arraten,
Urkiko hesparrurainok
bizi ogia: jaten,
janzten hobeto eta
gizonak izaten.*

-
1. *Euskera*, Euskaltzaindiaren lan eta agiriak, X-XI. Bilbao, 1965-1966.
  2. T. Etxebarria, *Ibiltarixanak*. Itxaropena argitaldaria. Zarautz, 1967.
  3. T. E., *Ibiltarixanak*, 46/51 orr.

Bertsu honen esan nahia, Arraten sortu eta Urkiko hesparruan bukatu, bizitzaren ibilia; Arratetik haurrak ekartzen direnez eta Urkin Eibarko hilerria dagoenez. *Ibiltarixanak* izeneko liburuaren barruan zehar, Toribio Etxebarriak maiz agertzen dizkigu honelako ideiak. Ikus 279. orrialdean ere Josafateko zelaia-ri egiten dizkion bertsen hasiera bera:

*Ez-dakidan halakoren baten,
izango dot amaittu biharra,
hasi neban ibilixa Arraten.*

Baina Arratetik sortutako eibartarrak Arratera doaz ezkontzeko lagun bila. Ohitura zaharra da senarra edo emaztea aurkitzeko Arrateko muintorik altue-
nean dagoen harrizko gurutzari Kredoa errezatuaz hiru buelta ematea. Ohitura hau koplaz zaharretan jasotzen da, eta inoiz txoriren bat da mutilari neska eder baten berri emango diona, non aurkitu dezakeanaren berri emanez. Adibidez:

*Eperrak kantatzen dau Arrate gaiñian
eperrak kantatzen dau Arrate gaiñian
neskarik ederrenak Zaldibar aldian
ai!, Zaldibar aldian;
eperrak kantatzen dau Arrate gaiñian (4).*

Honako kanta hau, beste era hoietara ere azaltzen da:

*Zozuak kantatzen dau Arrate baillian
neskarik ederrena Eibarko kalia.*

Edo beste era honetara ere maiz erabilia da:

*Eperrak kantatzen dau Arrate partian
neskarik ederrena San Pedro aldian.*

Mutilak aurkitzeko adiarazpenak ere antzera agertzen dira kanta zaharretan, behar bada txoriak ez dira berri emaile baina neskak badakite Arratera jo behar dutela senargai bila, bertara osteraz ez bai zen garestia:

*Altzola goiti dago, bai Mendaro baiño,
mutila merkeago, bai neskatxa baiño.
Mutila nahi duenak beretzat erosi,
Arrateko zelaian txanponean zortzi.
Onak baldin badira, eztira geresti;
txarrak baldin badira, probatu ta utzi.
Lau, bost, sei, sardiña-makaillero;
sei, zazpi, ez gabiltza gaizki (5).*

4. Amatiño, "Eperrak kantatzen dau...", *Hoja del Lunes de San Sebastián*, 1972-V-2, 3 orr.

5. R. M. Azkue, *Cancionero popular vasco*, t. I, 288 orr., 199 kanta. Eta Iñazio Omaetxebarria, *Del Folklore Vasco - Sobre el poema viejo de Arrate*, rev. *Eibar*, n.º 61, 7 orr., 1963.

Latsurregik Arrateko Andra Mariari eskaini zizkion bertsu politetan ere go-
goan izan zuen ezkon laguna topatzeko ohitura hau:

*Arrateko bidean
Azitain aldetik
harrizko gurutze bat
dago aintzinetik.
Han Kredo bat, han Kredo bi,
nahi dunak hamabi.
Laguna topatzeko
ez da gauza hoberik (6).*

Hauetatik konturatuko da irakurlea zein berezia den Arrateko kantategi zaharra, jentil garaiko ernaltzeen aztarnak bertan aurkitzen ditugunez. Hontaz egina dudan ikerketaz beste lan batean arduratuko naiz, zeren bestela luzeegi joango nintzake eta gaitik ere irtengo nintzake. Gainera, Erroman Vesta zain-
tzen zuten bezala, Arrateko Amak ere dontzeilak zituen bere beharretan lagun-
tzeko.

Gure mende honen lehen partean Eibarko Errebaleko komentuan egiten ziren apaintze zereginak. Hara nola adiarazi zuen don Poli Larrañagak: "Iraila-
ren 6a da. Goizean goiz, Errebal aurrean gurdí eder bat agertu da; bi bei ditu,
bata beltza, txuria bestea, eta baserriko maiordomoak darama. Hamabi don-
tzeila gerturatu dira gurdira; txuriz eta guziak berdin ederki jantzita datoz. Kon-
bentura igo ta konbentutik jetxi, Ama Birjinaren jantziak eta elizarako tresnak
laster ipintzen dituzte gurdian. Azkenik, kutxa eder bat, eta honen barruan ko-
roi, agurtza, eta balio haundiko gauzak". Errebaleko komenduan urte guzian
gordetzen ziren gauzeekin, guziak gurdiz, Arratera doaz, eta "Egun hartan ha-
mabi dontzeilak garbitzen dute eliza, aldarak ere bai, Ama Birjina jantzi, eta
guzia preztatu" (7). Biharamunean hasiko bai ziren Arrateko jaiak.

Arrateko jaiaren egun nagusian, irailaren 8an, Andra Mariaren irudiarekin
egiten zen prozesioa, elizatik irten eta zelaian zehar harrizko guratzaraino. Gu-
rutzaren aurrean jartzen zutenean, haurrak hiru aldiz igarotzen ziren imajina-
ren azpitik (8). Oraindik ere egiten da prozesio hau eta elizaratu ondorean An-
dra Mariaren azpitik igarotzeko ohitura gordetzen da. Lehen lehenago haur
erriak edo makalak noiz nahi eramaten omen ziren Arratera, Amabirjinaren iru-
diaren azpitik igarotzeko (9).

Adibide hoiek kontuan izanik eta G. Mujikak Eibarko monografian (10) ja-
sotzen dituen debekuak, XVII mendetik XIXan barna, gizakumezkoek eta ema-

6. Latsurregi'tar Peli, "Arrate'ko Ama'ri". Argiaren Egutegia, 1936, 55 orr.

7. Larrañaga'tar P., *Arrate*. 1923. urteko azaroaren 25ean eta abenduaren 2an irakurritako hitzaldiak, Euskal-Esnaleak "Itzaldiak"ren laugarren sailean argitaratua, 1926an; ikus 119/120 orr.

8. J. M. de Barandiarán, *Obras completas*. Bilbao, 1973, tomo II, 224.

9. Barandiaranen obra eta orrialde berean.

10. G. de Mújica, *Monografía Histórica de la villa de Eibar*. Irún, 1910. 170/172 orr.

kumezkoek Arrateko elizan elkar nahasian gaurik igaro ez zezaten, laster ohar-tuko gara jentil ohituren aztarnez. Behar bada Euskal Herriko beste zenbait Andra Mariaren inguruan ere aurkituko dena, ondoko bertsu honek dionari kasu egiten baldin badiogu:

*Harmailaetan altuan
Dago Birjiña Begoñakoa,
Hala beretan altuagoan
Birjiña Arratekoa:
Birjiña horreitan ederrena
Birjiña Arantzazukoa.
Zazpi dontzeilak josten diote
Bere buruko belua:
Dontzeilak ere ederrak ziran,
Baiña belua ederragua... (11).*

Baina, arestian esan bezala, gaitik irtetzea denez, beste toki eta garai ba-terako uzten dugu hau.

Kantak dion bezala, "altuagoan Birjiña Arratekoa". Itsasoz goitik 530 me- troan dago Arrate, lauhun metro azpitik Eibarko herria duela. Bertako Andra Mariaren irudia, XIVgarren mendearen lehen partekoa da, bere estiloz herri- arte gotikoa. Elizaren atze partea ere, arkitekturaz, gotiko eraz egina da. Erdi ingurutik aurre partea, ate aldera, pizkunde garaian gehitua. Elizaren agiririk zaharrena 1498koa da. Eta 1508rako bazen Eibarren Arrateko Amaren izene- ko kofradia bat.

Arratek, bere inguru baditu zenbait kondaira ere, eta hoiien arteko eliza- gintzarena. Ama Birjiña artzai bati agertu omen zitzaion, berari eliza bat jaso- tzeko eskatuaz. Artzainak inguruetako baserritarrei aditzera eman omen zien eta guzien artean erabakia hartu, eliza Azitainen egitea. Artzaina, ordea, Arra- ten egitearen aldekoa omen zen, baina gehienen nahira bihurtu zirenez, Azitai- nen ekin zioten eliza eraikitzeari. Guzien harridura, egunez lanerako erabil- tzen zituzten tresnak gauetz norbaitek Arratera eramaten zituenez. Sinesgabeek- enak ziren Zelai eta Pagoaga baserrikoen egintzaren susmoa hartu omen zuten. Hoiien ezetzari beste honako erabagi hau eman zien, lanabesak guziak berriz jetxi lehengo lekura eta Zelaikoa eta Pagoagakoa gauetz zelatari utzi. Gauaz, zelatariak zarata entzutean, batak ate-morroilo zulutik eta bestea zirrikitutik begira hasi zirenean, ile gorritzko neskatila polit eta lirain bat ikusi omen zuten gurdi apain batera tresnak jasotzen; eta eskuan akuilua hartuaz eta beiei begi- ratuaz esan omen zuen:

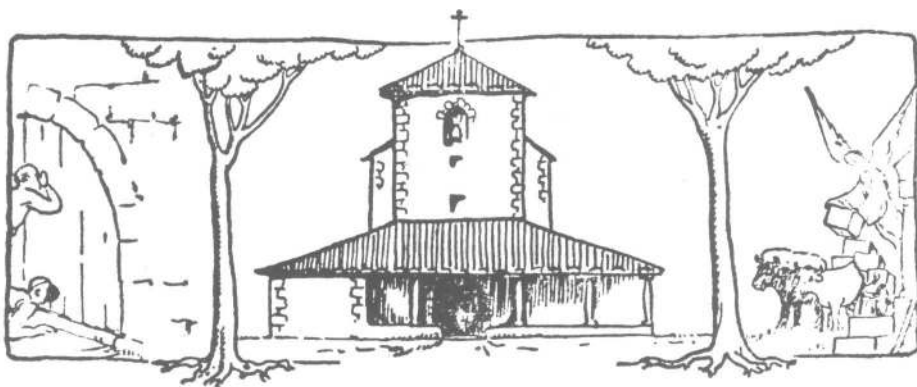
---

11. R. P. José A. Lizarralde, *Ensayo iconográfico legendario e histórico. Andra Mari, reseña histórica del culto a la Virgen santísima en la provincia de Vizcaya*. Bilbao, 1934. 89 orr. A. I. Omaetxebarria, *Del Folklore vasco. Sobre el poema viejo de Arrate*. Rev. "Eibar", n.º 61, 7 orr. 1963.

*Aida, txuri ta belio;
zelataka dagoanari
begiak urten bekio;
berriz makurka dagoana,
oker gelditu beio.*

Eta odei argitsu baten gainean joan zen ididun gurdia, neskatala aingeruarakin. Pagoagakoa gelditu zen begi gabe eta Zelaikoa konkor; eta bi baserrietan mendeak zehar beren oinordekoak ere begi-bakar eta konkordunak izan omen dira (12).

Euskal Herrian oso zabaldua dago elizagintzan ari zirenei materialak beste toki batera aldatzearen kondaira (13); Deba-arruan bertan beste zenbait Andra Marigatik esan ohi da (14). Ziortzan eta Ataunen jentilen eginkizuntzat jotzen da antzerako elizagintza (15).

Kanta eta ohitura hoi en noiztikakoa jakitzea ezta gauza erraza. Kantategi zaharretikako zati batzuk, Aita Inazio Omaetxebarriaren ikerketari jaramon egiterik badugu (16), hamaseigarren mendera urbiduko ginake, Arantzazuko kantategiak ematen dituen aztarnak Arratekoarekin konparatuz. Bere ustez Arrate eta Arantzazu bai dira Bizkai-Gipuzkoetan folklore zaharrez kutsatuak. Aintzina, arratsaldetan Salbearen otoitza omen zen Arrateko berezitasunetarik

12. P. Larrañaga, *Arrate*, "Itzaldiak" 1926. 86/89 orr. Eta E. Urroz, *Historial de la Virgen de Arrate*. Elbar, 1929. 25/26 orr. Geroago, Ibartgutxik, "Argia'ren Egutegia, 1936" alearen 47. orrialdean argitaratu zuen, dibujo ta guzti, Txiki-ren ikus-moldez.

13. J. M. Barandiaran, *Obras completas*. Bilbao, 1972. I tomoaren 28/29 orr.

14. J. San Martín, *Elgueta, con Anguiozar y Ubera*. Donostia, 1975, 76/77 orr. eta 122/123 orr. S. Mitxelena, *Ama-Semeak Arantzazuko kondairan* liburuaren 50/52 orrialdeetan beste era batera kontatzen du, antzerako argudioa izanarren. Aránzazu, Oñate, 1951.

15. J. M. Barandiaran, *Obras completas*. Bilbao, 1973. II tomoaren 165/187 orr.

16. Aita I. Omaetxebarria, *Del Folklore vasco. Sobre el poema viejo de Arrate*. Revista "Eibar", n.º 61 (agosto-septiembre de 1963), 7 orr.

bat, bere kontseziozko nortasunarekin. Gainera, Elgoibarren eta Eibarko Isasin frantziskotarrak zituzten komentuetatik edo zabaldua, elkarrekin nahasturik aurkitzen ditugu honako bertsu hauetan:

*Aldatza igaro-ta
zelai landa baten,
han dago Jesukristo
mezia esaten.*

*San Pedro ta San Paulo
mezia erasoten,
hamaika mila aingeru
koruan kantaten.*

*Aita San Franziskua
organua jotzen,
hamabi apostoluak
mezia entzuten.*

*Arraten altarea
erramuz jantzirik,
lirio zuririk eta
lirio gorririk.*

*Aintxe kantaten dabe
Salbea ederki,
neu bere haraxe noa
ikasi al benegi.*

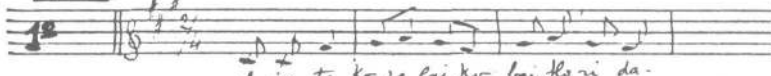
*Gabean Salbea ta
goizean mezia;
Birjiña Arrateko
zeruko loria.*

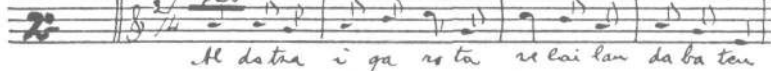
Bestalde, A. Omaetxebarriarentzat, Kalahorrako apezpikutegiko izan ziren lur hauetan, gipuzkeraren kutsua geroztikoagoa da, eta era berean "bertso berri" erakoak maizago. Hau hala izango da; ez dugu dudarik. Baina baita ere, esango nuke, lehenagoko kanta zaharrak eurak ere inoiz euskalkiz aldatu eta nahastu direla.

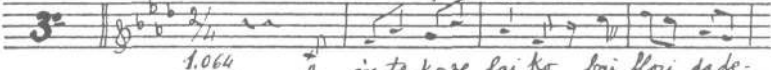
Dena dela, Arrateko kantategi zaharrekoak ditugu koplak eraz eta erro-mantze bezala kondaira adiarazpenezko haiek, sakabanaturik eta zatika aurkituak, gehienetan hasiera bezala "Arrateko zelaiko/bai floridadea..." dutenek. Herri koplak politak dira, bai hizkuntzaz eta bai egituraz. Nonbait, beren egituraz, bertsu baten bukaerako lerro berarekin hasten zen ondorengoa, bihurkia (*ritornelo*) eginez. Eta inoiz horrelakorik ez bada, seguru asko, tarteka bertsuak falta direlako edo formaren aldaketak izan dituztelako da.

Kanta zahar honen bildumarik ederrena eta osatuena Polikarpo Larrañaga zenak ezaldu zuen 1923an arestian aipatutako hitzaldi hartan eta 1926an argitaratu zen Euskal-Esnaleako "Itzaldiak" liburuxkaren 125/129 orrialdeetan.

422 Aritateko abestiak

1° *A irate kose lai ko bai flori da.*
de a Andizek gora dago zeru ra bi de a.

2° *A datur i ga neta se lai lan da ba ten*
se mi a ta Birji na a tse gin ar tu tzen.

3° *A irate kose lai ko bai flori dade.*
a au dizek gora dago se ura bide a. ne-
ne a ma Birji na Kontae zi noku a a ten mobi tu
za zu ne nonan goju a.

4° *A ma Birji - na A irate ku a,*
arikata aite ko - lo ri a auge ru e - kin,
aste ra nu a E sa ten Ase - mari a

5° *A ma Birji na A irate kora pekata-*
nu en Ama zeruko lora e de ier jau si rik
zau de na grasiak e ma te - ra mator ni
zu ga na.

Bilduma honen ildotik joango gara zenbait ohar itsatsiaz. Eibartarron oroitzapenetan Don Poli Larrañaga, edo Don Poli hutsik, zenak, bertsuez gainera kanta honen doinuak ere jaso zituen. Hauek ere zatikaturik. Doinuak, 1919ko urriaren 12an Aita Donostiari igorri zizkion. Bost doinu ziren, hiru koplaz zaharrenak; eta hiru hoietarik zaharrenean (itxuraz, zaharrentzat jo genezakeana esan nahi dut) oinarriturik, A. Donostiak bere gisara eratu zuen eta 1921ean *Zeruko Argia* aldizkariaren 32. zenbakian argitaratu zuen. *Bere Obras Musicales* delako lanaren IV. tomoan dator "Andre Mari gozoa" izenez (17). A. Donostiaren artxiboa hain arduratsu zaintzen duen Aita Riezu adiskide minari esker lortu dut Don Polik bidali zuen esku-izkribua. Bost doinuak ber berak jaso zituen bezala, hobeto esan, bere eskuz dauden bezala, hemen ematen ditugu lehen aldiz. Aurretik dituen zenbakiak A. Donostiaren artxiboko erreferentziak dira eta zenbakien aurretik *C M* jartzen dizkie A. Jorge Riezu-koak, argitara gabeen "Cancionero Manuscrito" adiaraziz.

Bost doinuetatik, *C M*: 722 erreferentziadun hau, lehenbizikoa da, Aita Donostiak bere hori eratzeko hartu zuena. Ezagun da doinu zaharra dela, adibidez *C M*: 1.064 daramanarekin konparaketa egiten baldin badugu. Dena dela, hor daude bost doinuok diren bezala. Eta ondotik emango ditugun bertsuak ere Don Pili berak jaso bezala.

CM : 722

*Arrateko zelaiko
bai floridadea;
handixek gora dago
zerura bidea.*

CM : 723

*Aldatza igaro ta
zelai landa baten
Birjiña ta Semia
atsegin hartutzen (18)
Lirio berdez jantzirik
dago Arraten altaria;
haintxen kantatzen dabe
ederki Salbia.
Zerura gura neuke,
zerura boladu,
aingeruak balidakez
heguak prestadu.*

17. P. Donostia, *Obras Musicales*, IV tomo, *Marial* (1966), "Andre Mari gozoa" 72 orr., eta 40.ean doinua. Ikus liburu berean 155. orr. dakarren oharra.

18. Duela hamazortzi edo hogeitau urte, Dolores Agirre eibartarrari (Asporosa-ren andrea) jaso nion zatian, azken lerroa beste era batera zen. Hau da: "Birjiña ta Semia/dira han aurkitzen".

*Heguak balirade
argizarizkuak,
urtuko lituzkela
eguzki beruak. (19)*

*Bai eta hausi bere
ipartxo senduak,
bai eta hausi bere
ipartxo senduak.*

*Zerura noa ni ta
nork nahi du etorri?
Orain etorri jataz
hiru mandatari.*

*Atzo etorri jataz
hiru mandatari,
uso zuri eder bat
aingeru polit bi.*

*Uso zuri ederra
zeruan ze berri?
Zeruan berri onak
orain eta beti.*

*Zer dakazu bada
zeruko gauzarik?
Olibo adartxo bat
Birjiñak emanik (20).*

*Birjiñak emanik ta
noizko izentaturik?
Erramu egunerako
bai seiñalaturik.*

*Erramu urrin da ta
igar ez baledi,
hori igartzen bada
beste bat ekarri.*

*Zeruan asko dagoz
olibo adarrik,
olibo adarrik eta
lirio lorarik.*

---

19. Bertsu honetan, Don Polik "balituzkez" eta "eguzki klaruak" jartzen zuen eta A. Omaetxebarriak dakarren "balirade" eta "eguzki beruak" hautatu dugu, hobeto iduritzen zaigulako.

20. Hemen, Aita Omaetxebarriak bildua "Usoa, zer dakarzu" kin hasten da, eta Don Polik "olibi" jartzen duenaren ordez "olibo" dakar. Guk, bai hemen eta bai beste zenbait pundutan biekin baliaturik ikutu bat edo beste egiten diogu, baina beti Don Poliren bilduma nagusian oinarriturik.

*Lirio lorarik eta
Santu ta Santarik;
ez dala igartuko
zeruko gauzarik.*

*Aita San Pedro dago
zeruan giltzari.
Ai!, Jaunak egin banindu
giltzaren jabe ni.*

*Atiak ereteko
aita neuriari,
lehenengo aitari ta
urrengo amari.*

*Handik eta aurrera
mundu guztiari,
handik eta aurrera
mundu guztiari.*

Lehen bertsu sail honetan irakurlea konturatuko da zenbait hutsunez. Bertsu batzuk ez dutela bihurkirik eta urrengo zatiren bat edo beste falta direla, elkar loturak falta direnez. Gainera, bi bertsutan lehen eta bigarren bertsuak berdina direla, nonbait puntu baten hutsunetik sortuak, nolabait bete beharrez. Otoi, inoiz zenbait herri kantaren klixek ere hor aurkituko ditugu.

A. Omaetxebarriaren ustez, Arratek oso bere kantategikoa du "Arrateko zelaiko / bai floridadea; / handixek gora dago / zerura bidea." Arratetik gora zerua besterik ez dagoenez, eta bertatik gora nahiak hega egiteari eman beharra. Honetarako Kretatik Ikarok bezala, hegoak argizariz pegaturik igo ahal izateko asmoak agertzen dira kantategian; edo aingeruari hegoak eskatuz.

Doinuz hain polita eta zaharra ez bada ere (*C M: 1.064* erreferentziaduna); Don Polik Arrateko Partxuaneko Tomas-i jaso zion hura ere zaharretarikoa nonbait, bere letraren aldetik eta Tomasek 1923an larogei urte beteak zituen gero, joan zen mendearen erdialdean sortu zen gizon bategandikakoa dalako. Hara kanta zati hau:

*Arrateko zelaiko
bai floridadea;
handixek gora dago
zerura bidea.*

*Nere Ama Birjiña
Kontzeziñokoa,
arren, mobitu zazu
neroren gogua...*

*Zeruko jardín eder
loraren artian
egon beharko degu
egunen batian.*

*Noiz etorriko ote da
egun eder hori?
Bai, etorriko jaku
orduren batian.*

C M: 1.065 adiarazpena duen doinuak, honako bertsu hau daroa.

*Ama Birjiña Arratekua
harkaitz arteko loria,
aingeruakin hastera noa
esaten Ave Maria.*

Irarragorri (gaur Irargorri deitzen dena) baserriko Jorjeri jaso, eta honek 1879an hil zen bere amonagandik ikasia. Zaharrak izanik ere, ez dira "Arrateko zelaiko..." direlako bezain zaharrak, ez gutiagorik ere.

Irarragorriko jaun berari jaso da *C M: 1.066* adiarazpena duen soinua ere. Eta, hara bere bertsuak:

*Ama Birjiña Arratekua
pekatarien Ama,
zeruko lora ederrez
jantzirik zaudena;
graziak ematera
nator ni Zugana.*

*Gutziz peligro haundixan
bizi gerade hemen,
guardatu gaizuz Ama,
zerurako, arren,
gero egon gaitezen
alkarrekin hantxen.*

*Zure paraji hau
prestatu zanian,
lau pausuan aguro
zeuk igo zenduan.*

Ahozko literatura zaharrean era askotara sakabanaturik jasotzen dira "Arrateko zelaiko / bai floridadea!" zatiak, elkarren antzeko baina ez beti berdinak. Salbearen otoi kantaren oroitzak dakarren hau argitaratu zuen Aita Omaetxebarriak aipatutako lan hartan:

*Birjiña Arrateko,
zeruko lorea,
zuri ta enkarnada,
graziaz betea.*

*¡Arrateko zelaiko!
¡bai floridadea!
Hantxe kantetan dabe
ederki Salbea.*

*Lirio loraz dago
Arraten altarea.
Handixek gora doa
zerura bidea.*

*Zerura gura neuke
zerura boladu,
aingeruak baleidakez
heguak prestadu.*

Antzerako asko bildu dira, baina bestelakorik ere bai. Adibidez, hara hemen Don Poli zenak Arratekotzak jaso zuen bat. Zortziko txikian dagoen honek zerranda batzuk falta ditu bertso guziak osatzeko.

*Horren jaiotza eder
mirariz betia,
dator zelebrazera,
Birjiña Maria,
herri askotatikan
jende txit noblia,
aldapa haundi hoietan
harturik nekia.*

*Ea bada, Birjiña,
graziaz betia,
ez beza arren faltatu
berorren grazia,
bada zoro bezala
denpora guztia
eman degu ofenditzen*

.....

.....

*gure huts egitia
gutziz handiago da
miserikordia
honezaz betia
dudakiran ez degu
hau alkanzatzia.*

*Norgana juango gera
Birjiña amandria
ofenditu ezkerro
berorren Semia?*

*Horregana ezpada
ba da jabia
ta Zu pekatarian
Ama txit maitia.*

Holako kantekin igotzen omen ziren Arratera, asko oinutsik eta banakaren bat oinutsik eta lepoan arantzak zituztela. Hemen, azken bertsuan, inoiz gure jentil otoitzetan erabilia den "Ilargi amandria"ren antzerako agertzen zaigu, irudimenaren apain horniduraz (21).

Arrateko kantategiak dituen ederrenetakoak ditugu ahoz aho etorri zaizkigun herri literaturako kopia hoiak. Nire iduriz, gure mende honen hasiera ingurutik baztertuaz etorri ziren kanta jator hoiak. Beste joera batzuk agertu ziren eta hizkuntzaren hitz txukuntasunaren beharrak ere galtzera lagundu zituen. Adibidez, nere artikulu batean agertzen nuen bezala (22), ikusi besterik ez dugu 1929an E. Urrozek argitaratu zuen liburuaren eraskinean zelako kantak agertzen diren.

E. Urrozen liburuako kantak (23), hauek dira: "Agur ene Ama", 1913ko martxoaren 3an Ama Birjina Eibarrera jetxi zutenean kantatua; "Guazen Arratera", urte berean berriz gora eramatean kantatua; "Ama Birjiña Arratekoa", lehenagoko "Ama Birjiña Arratekoa / pekatarien ama" kanta hartatik konpondua; eta "Eibar'ko Zaindariari bere buruntzaldian", 1929an egina.

1936an Latsurregik eskainitako bertsoak oso politak dira (24); bestela ere bertsolarien kantarik ez du falta, eta hauen arteko dugu Basarri bera ere (25); baina azken urteetako kantarik politena "Eibar'ko zaindaria" izenez 1959an M. Lekuonak egina Almandozen musikaz. Baina hoiak literatura idatziaren saillean sartzen dira.

Literatura idatziaren kantak ere ez zaizkigu falta, herri kanta haiek bezain politak ez badira ere, oso aspaldikoak ditugu. Hauetarik zaharrenak Don Poli Larrañagak Mendigoitti baserrian aurkitu zituenak dira, inprimategi urtea 1710ekoa dutenek (26). Lehen aldiz agertzen zaigu Arriarte, Arrateren orde. Behar bada ordutik zabaldu zen gero ezagutu dugun uste hura, Birjina harriartean agertu zela. Dena dela, bertsu hauek dauden daudenean argitaratzea mezezi dute; P. Larrañagak eman zituen bezala:

---

21. J. M. de Berandiarán, *Obras completas*, I, 103 orr. Hor datoz Ilargi amandrearen aipamenak. Horrez gainera, orrialde berean, Eibarko sineskeria jasotzen du, darabigun gaiarekin zer ikusirik duena: hilgoran haurdun gelditzen diren emakumezkoak mutila izaten dutela, eta hil-beherakoak neska.

22. "Arrateko kanta zaharrak", Donostiako *Hoja del Lunes*-ean, 1974ko irailaren 2an, eta *Gogoz* liburuaren 79-82 orrialdeetan (Donostia, 1978).

23. E. Urroz, *Historial de la Virgen de Arrate*. Eibar, 1929. 93/94 orr.

24. Latsurregi, "Arrate'ko Ama'ri". Argiaren Egutegia - 1936. 55 orr. Eta zenbaki berean dakar Ibartxuren "Aida txuri ta belio", 47/48 orrialdeetan.

25. Basarri, *Kantari nator*. Zarautz, 1960. 11/13 orr. Iau puntuko zortziko nagusian "Arrate'ko Ama'ri", 1954an egina.

26. Larrañaga, *Arrate*. Euskal Esnalea, "Itzaldiak", 1926. 121 orr.

COPLAS A M.ª SSMA. DE ARRIARTE

Año de 1710

*Oi au egunaren alegria
sortu zana Eibar'ko lurrian
Irailaren zortzigarrenian,
Birjiña arkitu zebanian
pastore pobre batek mendian
ta Arriartian, Arriartian,
jarririkan,
Arriartian, Arriartian,
jetxirik zerutik
beti izateko, beti izateko,
gure artian, gure artian.*

**Emen, emen, emen da arkitzen
Birjiña txit eder bat Arriarte baten.
Señora zertan dago jesarririk emen
pekatari tristiak bilabanengiy.**

*Atozte Arrate'ra jentia
aldapan bada ere nekia
adoratzen birjiña santia.
Izanik bada au gure jabia
emango digu bere grazia
bai alkantzatzeko, alkantzatzeko,
zerutikan
alkantzatzeko, alkantzatzeko,
biar degun guztia,
baldin bagatoz, baldin bagatoz,
umildadiaz, umildadiaz.*

Emen, emen, emen da arkitzen...

*Nekez eltzen bagera ere ona
aldapa andi oietan gora,
emen arkitzen degu Ama ona
gure jabetzat etorri zana
ezin geiagoko zoriona
da Jesus'en ama Jesus'en ama.*

Ortografia don Poli Larrañagak ikutua da, eta hitzik aldatu zuenik ez daki-
gu. Azken gerratean Eibarren gauza guti salbatu ziren, eta erre zirenen arteko
Larrañagaren etxea eta parrokiako artxiboak. Honegatik ez dugu izan kanta
paper zahar hoiek bilatzerik. Mendigoitti baserri berean beste bi paper inpri-
matu ere aurkitu zituen, 1784 eta 1785, urteetan inprimatuak (27). Lehenen-
goan agerkundez ari da eta bigarreanean toki adiaraziz eta erromeseri buruz.

27. Larrañaga. Aipatutako lanean 131/134 orr.

CANCION DE NUESTRA SEÑORA DE ARRIARTE

Año de 1784

*Median izateko zeruba bezela
Jesus'ek esan suben beria zubela,
Amari esanikan arren zetorrela
Arri arte batetik Eibar gordetzera.*

**Zorioneko arriartia, zorioneko mendia,
zorionian degu onera etortzia.**

*Apenas esan zion Birjiña Amari
etorri bear zubela mundukuegatik,
erantzun bide zion biotza idikirit:
"Guazen Seme maitia, mendira bertatik".*

**Zorioneko arriartia, zorioneko mendia
zorionian degu onera etortzia.**

*Ea bada Señora Arriartekua
eman biar diguzu betiko gogua
onera etortzeko...*

.....
magal zabal orretan bizi oi gazala.

**Zorioneko arriartia, zorioneko mendia
zorionian degu onera etortzia.**

VERSOS A LA NATIVIDAD DE NUESTRA SEÑORA DE ARRATE

Año de 1785

*Zelai zabal-zabal ermita eder Eibar'koan
nork kantatu alegere ezta faltatzen koruban.*

*Ai mendi alegere
zorionekua,
Jesus'ek Amarekin
beretzat egiña,
zenian jarririkan
arrien artian
agertu izan ziran
Eibar'ko lurrian.*

*Ematen baditugu
neke-izerdiak,
aldapa gogorretan
ondo penatuak,
orregatikan ere
gora eldu ezkeru
konsolatzen gerade
zelai zabalian.*

*Konfesatuko degu
Señora guria
ezin ukaturikan
guziok egia,
Adan'en pekatuba
mantxatu gabia,
Amaren sabelian
sortu ziniana.*

*Jaungoikuaren Ama
zu izatekotzat
eskojitu zinduzan
Aita eternoak;
frutu bedeinkatuba
zure sabelian
Jesus gure maitia
sortuba izan zan.*

*Marinel fraka-luze
Arrate-zaliak
emen etorri dira
ontziak zeresat
itxaso zabalian
balegoz bezela
ermitan paratzeko
beren pozgarriztat.*

*Obligaturik bada
guztiok batetan
eskatu biar degu
biotz guztitikan,
Amak alde batetik,
Semiak bestetik,
libratu daiezala
tormentu guztitik.*

Batek. *Zelai zabal-zabalian, ermita eder Eibar'koan.*

Guziok. *Bai ta bai, bai ta bai, bai baita bai.*

Batek. *Nork kantatu alegere ez da faltatzen koruban.*

Guziok. *Nork kantatu alegere, ez da faltatzen koruban.*

Batek. *Bai.*

Guziok. *Bai ta bai.*

Batek. *Bai.*

Guziok. *Bai ta bai; ez da faltatzen koruban.*

P. Larrañagak zionez, ez zituela inoiz entzun, baina idatzitako erak kantatzeko zirela iduri dutela. Ez dago dudarik hala dela, zeren 1959ko urriaren 28an, Eibarren kanta zahar biltzen ari nintzela, Visitación Iñarrairaegi andereari jaso nion kanta honen zatitxo bat, zer bait aldatuaz. Andere hau, ahaideko egiten zaidana, 1886an jaio zen Eibarren bertan eta berriki hila da. Hara beragandiko zatitxoa:

*Zelai zabal batian
ermita eder Eibarkoa,
Jesusek Amarekin
beretzat egiña.
Zenian jarri eta
harrien artian
agertu izan ziren
Eibarko lurrian.*

Kanta paperaren azken aurreko bertsiuan, marinel fraka-luzeak datoz erromes, "ontziak zeresat" (*zeuretzat*, noski), "ermitan paratzeko". Elizaren erdian, sabaitik zintzilizka itsasontzi handi bat gordetzen bai da gure egunok arte, eta Arraten bertan haurrak galdetzen dutelarik ia umeak non dauden, itsasontziaren barnean gordeak edukitzen direla, hark itsasotik ekarriak.

Kantategi hau aspaldiko erromes ohituraren agiri bizia dugu, kanten bizkai-gipuzkerazko hizkera motak inoiz berezirik eta urrengo nahasturik dituzte eta hau berau ere erromes zabalkundearen agiria dugu.

* * *

RESUMEN

El cancionero popular de Arrate es buena muestra de la expansión que antaño tuvo el culto a la Virgen y revela la importancia que alcanzaron en el país las romerías marianas. El padre Donostia, don Policarpo Larrañaga, y más recientemente el padre Omaechevarría, dedicaron algunos estudios sobre el tema. Y el presente trabajo pretende agrupar y ampliar los fragmentos desperdigados de los textos escritos y de la transmisión oral, con la confianza de que esta recopilación constituya una aportación para los conocimientos de la literatura popular y sobre las creencias del pasado.

El Santuario de Arrate, rico en tradiciones, cuenta en su haber con una serie no menos rica de peculiaridades folklóricas, de las que algunas se reflejan en el cancionero. A estas peculiaridades espero dedicar un trabajo aparte, que en cierto modo su primera fase es el presente compendio del cancionero.

Como en otras partes la cigüeña, según creencia en Eibar y Elgoibar, las

criaturas se traen de Arrate. Por esta razón Toribio Echevarría empleó en sus escritos en vascuence: "Arratetiko bat", un procedente de Arrate. Pero además, siguiendo a las viejas creencias, es menester acudir a Arrate y dar tres vueltas a la cruz de piedra que se halla en lo más alto del cerro en petición de cónyuge. He aquí que la vida empieza en Arrate, y esta tradición aparece en el cancionero. Reminiscencias paganas, sin duda. A las que tal vez habría que añadir lo de los cuidados que recibía la imagen de la Virgen por parte de doce doncellas encargadas éstas de vestir y adecentar con ornamentos, para el día de la gran fiesta de Arrate, y que recuerdan las vestales romanas.

Arrate se ubica sobre Eibar a 530 metros s.n.m., y conserva una bonita talla de la Virgen María con el Niño, en madera policromada (fue restaurada a primeros de nuestro siglo por el escultor eibarrés Carlos Elguezu, con la cooperación del restaurador Juan Martorell), es de estilo gótico-popular de primeros del siglo XIV. La planta arquitectónica del templo, la mitad posterior con su ábside poligonal es también de estilo gótico, y la parte anterior, con la bóveda de madera inclusive, es renacentista. La primera noticia escrita del templo se remonta al año 1498.

Cuenta la leyenda que, al aparecer la Virgen, eligieron Azitain como emplazamiento para construir el templo, pero la Andra Mari se oponía, transportando de noche los materiales allí depositados a Arrate, lugar de la aparición. Una estrofa describe el castigo dado a los guardianes puestos para impedir el traslado.

Las piezas más antiguas y jugosas, las más poéticas del cancionero, son aquellas coplas aromanzadas que se han conservado por vía oral y que comienzan por "Arrateko zelaiko/bai floridadea...". Según Omaechevarría, pueden remontarse al siglo XVI. Se han encontrado numerosas variantes de letra y hasta cinco melodías musicales. Estas melodías fueron enviadas por el padre Larrañaga al padre Donostia en 1919, y he logrado obtener copias del manuscrito, gracias a la gentileza de mi entrañable amigo el padre Jorge de Riezu, y que ahora se publican por vez primera. Llevan como referencia de dicho archivo, *Cancionero Manuscrito*: 722, 723, 1.064, 1.065 y 1.066. Además de otras melodías de Arrate, cuyas letras pertenecen a otro grupo y que figuran en el texto.

Finalmente, tras mencionar algunas composiciones de canciones relativamente modernas, se transcriben tres canciones del siglo XVIII, que fueron impresas en los años 1710, 1784 y 1785. En su contenido temático hacen alusiones al lugar, a la aparición y a las romerías.

Si bien es verdad que las canciones más antiguas son más ingenuas por sus procedencias populares, hemos de reconocer que al mismo tiempo conservan un encanto poético difícil de superar por composiciones más cultas, en lo que se refiere al cancionero de Arrate.